

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	15
----------------	----

1 Η διαπλοκή θεωρίας, μεθόδων και δεδομένων

Εισαγωγή	19
Αξιολογικές κρίσεις και αντικειμενικότητα	20
Η ιδιαιτερότητα των κοινωνικών φαινομένων	30
Η σχέση θεωρίας και έρευνας	45
Συμπεράσματα	54
Περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία	55

2 Θεωρητικές έννοιες, μεταβλητές και μέτρηση

Εισαγωγή	57
Από θεωρητικές έννοιες σε εμπειρικές μεταβλητές και δείκτες	59
Τα επίπεδα μέτρησης	64
Κλίμακες μέτρησης στάσεων	68
Αξιοπιστία και εγκυρότητα της μέτρησης	84
Κριτικά σχόλια	89
Περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία	95

3 Η δειγματοληπτική έρευνα: μέθοδοι δειγματοληψίας και συλλογής στοιχείων

Εισαγωγή	97
Οι σχεδιασμοί της δειγματοληπτικής έρευνας	98
Η εξέλιξη της ποσοτικής έρευνας	100
Μέθοδοι δειγματοληψίας	105
Το μέγεθος του δείγματος	114

Μη τυχαίες μέθοδοι δειγματοληψίας	115
Το ερωτηματολόγιο	117
Η μορφή των ερωτήσεων	124
Η διατύπωση των ερωτήσεων	128
Οι τύποι των ερωτήσεων	132
Η οργάνωση του ερωτηματολογίου	134
Η δοκιμαστική έρευνα	138
Οι παραδοχές της δειγματοληπτικής έρευνας	140
Καταληκτικές παρατηρήσεις	143
Περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία	144

4 Η λογική της αιτιώδους συσχέτισης: το πείραμα

Εισαγωγή	147
Οι προϋποθέσεις της αιτιώδους συσχέτισης	148
Οι πειραματικοί σχεδιασμοί για τον έλεγχο αιτιωδών συσχετίσεων	155
Ημipeιραματικοί σχεδιασμοί διαχρονικής έρευνας	161
Προβλήματα εσωτερικής εγκυρότητας	164
Προβλήματα εξωτερικής εγκυρότητας	167
Καταληκτικές παρατηρήσεις	168
Περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία	169

5 Η αναζήτηση της αιτιώδους συσχέτισης: μέθοδοι ποσοτικής ανάλυσης

Εισαγωγή	171
Συγχρονικός σχεδιασμός στατιστικής συσχέτισης	172
Μονομεταβλητή ανάλυση	173
Η διμεταβλητή ανάλυση και οι πίνακες διασταύρωσης	177
Τα μέτρα διμεταβλητής συσχέτισης	180
Ο έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	196
Η απλή ανάλυση παλινδρόμησης	199
Αιτιότητα και διμεταβλητή συσχέτιση	205
Η εισαγωγή μεταβλητών ελέγχου - διαδικασία αναλυτικής διερεύνησης	207

Η ανάλυση πολλαπλών επιδράσεων	217
Κριτικά σχόλια	238
Περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία	241
6 Η συμμετοχική παρατήρηση	
Εισαγωγή	243
Ο βαθμός συμμετοχής του ερευνητή	248
Η ποιοτική συνέντευξη	253
Τα στάδια της έρευνας	256
Η ανάλυση των δεδομένων	261
Η ανάπτυξη της θεωρίας	263
Κριτικά σχόλια	271
Περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία	278
7 Η ανάλυση περιεχομένου	
Εισαγωγή	281
Η μονάδα καταγραφής	287
Οι κατηγορίες	289
Το σύστημα κωδικοποίησης	292
Δειγματοληψία	295
Κριτικά σχόλια	297
Περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία	299
8 Η συγκριτική και ιστορική διάσταση στην κοινωνική έρευνα	
Εισαγωγή	301
Η επανασύνδεση της ιστορίας με την κοινωνιολογία	304
Οι ερευνητικές κατευθύνσεις ιστορικής κοινωνιολογίας	309
Η ανάλυση των δεδομένων	319
Καταληκτικές παρατηρήσεις	327
Περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία	330
9 Ζητήματα δεοντολογίας στην κοινωνική έρευνα	
Εισαγωγή	333

Ο ερευνητής και οι συμμετέχοντες στην έρευνα	336
Διαδικτυακή έρευνα και δεοντολογικά ζητήματα	355
Άλλα ζητήματα δεοντολογίας	359
Συμπεράσματα	361
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Προς μια συνδυαστική προσέγγιση	363
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	371
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	391
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΘΕΜΑΤΩΝ	397
ΠΙΝΑΚΕΣ	
2.1: Παράδειγμα της κλίμακας Likert για τη μέτρηση στάσεων απέναντι στην εργασία	71
2.2: Σχηματισμοί απαντήσεων της κλίμακας Guttman για τις στάσεις απέναντι στις αμβλώσεις	77
2.3: Παράδειγμα της κλίμακας Thurstone για τις στάσεις απέναντι στην εκκλησία	82
3.1: Μέρος πίνακα τυχαίων αριθμών	109
3.2: Παραδείγματα κλειστής μορφής ερωτήσεων/μονάδων	129
3.3: Ερωτήσεις-φίλτρα	133
4.1: Το κλασικό πείραμα	157
4.2: Το πείραμα μεταμέτρησης (μόνο) με ομάδα ελέγχου	158
5.1: Κατανομή συχνοτήτων για την οικογενειακή κατάσταση 1.000 γυναικών	175
5.2: Η διασταύρωση φύλου και καπνίσματος	178
5.3: Υποθετική κατανομή συχνοτήτων για την εργασιακή κατάσταση 100 ατόμων	183
5.4: Η διασταύρωση της εργασιακής κατάστασης με το φύλο σύμφωνα με υποθετικά στοιχεία για 100 άτομα	183
5.5: Χαρακτηριστικά επιλεγμένων μέτρων συσχέτισης	185
5.6α: Το μορφωτικό και το εισοδηματικό επίπεδο για τρεις περιπτώσεις/άτομα (A1, A2, A3)	186
5.6β: Η συγκριτική θέση των τριών ζευγών περιπτώσεων στη μόρφωση και στο εισόδημα και η αξιολόγηση των δύο συγκρίσεων	186

5.7: Η συσχέτιση γυναικείας απασχόλησης και γεννητικότητας	211
5.8: Η συσχέτιση γυναικείας απασχόλησης και γεννητικότητας με σταθερή τη μόρφωση	211
5.9: Η συσχέτιση πρώιμης γεννητικότητας και οικονομικού επιπέδου	213
5.10: Η συσχέτιση πρώιμης γεννητικότητας και οικονομικού επιπέδου με σταθερή τη μόρφωση	215
5.11: Η διμεταβλητή συσχέτιση μόρφωσης και εισοδήματος	215
5.12: Η συσχέτιση μόρφωσης και εισοδήματος για άνδρες και γυναίκες χωριστά	216
5.13: Εικονικές μεταβλητές σε αντιστοιχία με τις κατηγορίες της μεταβλητής «τόπος κατοικίας»	228
5.14: Ανάλυση παλινδρόμησης του μισθού (ανά 100 ευρώ) με τον τόπο κατοικίας, τη μόρφωση (έτη), την ηλικία (έτη) και το φύλο ως ανεξάρτητες μεταβλητές	229
5.15: Οι άμεσες, οι έμμεσες και οι συνολικές επιδράσεις που απορρέουν από το Διάγραμμα διαδρομής 5.11 για τις διμεταβλητές σύνδεσης (X_2X_4) και (X_2X_5)	237

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

5.1: Διάγραμμα διασποράς του εισοδήματος και της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	189
5.2: Οκτώ διαγράμματα διασποράς που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές διμεταβλητές συνδέσεις	190-191
5.3: Γραμμή παλινδρόμησης για τη συσχέτισης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και εισοδήματος	194
5.4: Η πρόβλεψη του εισοδήματος με βάση τη γραμμή παλινδρόμησης	200
5.5: Επίπλαστη συσχέτιση	212
5.6: Έμμεση αιτιακή επίδραση	214
5.7: [Ανεξάρτητες αιτιακές επιδράσεις]	231
5.8: [Έμμεση αιτιακή επίδραση]	231
5.9: [Έμμεση και άμεση αιτιακή επίδραση]	231
5.10: Διάγραμμα διαδρομής A	232
5.11: Διάγραμμα διαδρομής B	234

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο σκοπός της κοινωνιολογίας είναι η κατανόηση και η εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων, η ανακάλυψη της κανονικότητας και της τάξης πίσω από την επιφάνεια της χαοτικής και πολυσύνθετης κοινωνικής πραγματικότητας. Στο πλαίσιο της κοινωνιολογικής έρευνας, οι θεωρίες που προτείνονται για την εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων αντιπαραβάλλονται με τα εμπειρικά δεδομένα με σκοπό την ανάπτυξη της κοινωνιολογικής γνώσης. Η κοινωνιολογική έρευνα εκφράζει, στην ουσία, το διάλογο ανάμεσα στις ισχύουσες ιδέες για την κοινωνική πραγματικότητα και τα δεδομένα που την αντιπροσωπεύουν. Η μορφή που ο διάλογος προσλαμβάνει καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις μεθόδους και τις τεχνικές που εφαρμόζονται. Η αποτελεσματική εφαρμογή των ερευνητικών μεθόδων προϋποθέτει όχι μόνο τις απαραίτητες γνώσεις για τις τεχνικές λεπτομέρειες που τις χαρακτηρίζουν, αλλά και τις θεωρητικές και τεχνικές παραδοχές στις οποίες στηρίζονται και επηρεάζουν τη συγκρότηση των δεδομένων και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Η κοινή θεματική σε όλη την έκταση του βιβλίου υποστηρίζει ότι δεν υφίστανται ερευνητικά εργαλεία που, κατά την εφαρμογή τους, φωτογραφίζουν μια «αντικειμενική» κοινωνική πραγματικότητα, αλλά, αντιθέτως, τα ίδια τα ερευνητικά εργαλεία συμβάλλουν στην κατασκευή της.

Η διεξαγωγή της έρευνας, δίχως τον απαιτούμενο προβληματισμό σχετικά με την καταλληλότητα των εργαλείων να δώσουν απαντήσεις στα ερωτήματα που τίθενται, την ανταπόκριση της έρευνας στις τεχνικές απαιτήσεις της ίδιας της μεθόδου, αλλά, ακόμη πιο σημαντικό, σχετικά με τις παραδοχές της μεθόδου για τη συλλογή συγκρίσιμων

στοιχείων, μπορεί να οδηγήσει σε παραπλανητικές και στρεβλές απεικονίσεις της κοινωνικής πραγματικότητας.

Η ερευνητική στρατηγική που θα συνδυάζει ποσοτικές και ποιοτικές μεθόδους, λαμβάνοντας υπόψη τη χωροχρονική διάσταση των κοινωνικών φαινομένων, μπορεί να οδηγήσει σε μια πιο ολοκληρωμένη και σε βάθος αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας. Σκοπός του βιβλίου είναι η ανάδειξη της χρησιμότητας της συνδυαστικής αυτής στρατηγικής μέσα από την κριτική επισκόπηση των βασικών ποσοτικών και ποιοτικών ερευνητικών μεθόδων, δίνοντας έμφαση στις επιστημολογικές και στις θεωρητικές τους βάσεις, καθώς και στις επιπτώσεις που αυτές έχουν για τη συλλογή και την ανάλυση των στοιχείων.

Στο πρώτο κεφάλαιο αντιπαρατίθεται η θετικιστική αντίληψη για την κοινωνιολογική έρευνα με την ερμηνευτική παράδοση, ενώ εκτίθενται οι θέσεις που τις διακρίνουν όσον αφορά το αντικείμενο της κοινωνιολογικής έρευνας και το ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία. Στη συνέχεια σχολιάζονται οι κοινωνιολογικές θεωρίες που εμπνέονται αντιστοίχως από τη θετικιστική και την ερμηνευτική παράδοση, καθώς και οι θεωρίες που επιχειρούν να συγκεράσουν την αντικειμενική διάσταση της κοινωνικής πραγματικότητας με την υποκειμενική. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται κρίνοντας τα θετικιστικά στοιχεία των ποσοτικών ερευνητικών μεθόδων και τις ερμηνευτικές βάσεις των ποιοτικών. Επίσης, τονίζεται η διαφορετική σχέση θεωρίας και δεδομένων στο πλαίσιο της ποσοτικής και της ποιοτικής έρευνας.

Ακολουθεί η κριτική επισκόπηση των ποσοτικών μεθόδων (δεύτερο έως πέμπτο κεφάλαιο). Πιο συγκεκριμένα, στο δεύτερο κεφάλαιο σχολιάζεται η λογική που αφορά τη μετάφραση των θεωρητικών εννοιών στις εμπειρικές, μετρήσιμες αντιστοιχίες τους και περιγράφονται οι σχετικές τεχνικές. Εδώ υποστηρίζεται η θέση ότι, ελλείψει θεωρίας που να προσδιορίζει τη διαδικασία μετάφρασης θεωρητικών εννοιών σε εμπειρικούς δείκτες, οι δείκτες επιλέγονται από τον ερευνητή με όρους κοινής λογικής και επιβάλλονται στα δεδομένα. Η διάσταση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στα νοήματα του ερευνητή και σε εκείνα των ερευνώμενων ενισχύεται με την προσπάθεια

μέτρησης και τη μετάφραση των δεδομένων σε μια τρίτη γλώσσα μαθηματικών σχέσεων. Στο τρίτο κεφάλαιο καλύπτονται οι μέθοδοι δειγματοληψίας και συλλογής στοιχείων (το ερωτηματολόγιο και η συνέντευξη) που αφορούν την ποσοτική έρευνα. Στο τέταρτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η λογική της αιτιώδους συσχέτισης όπως αναδεικνύεται στο πείραμα. Στο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο η ποσοτική ανάλυση προσεγγίζει το πείραμα στην εφαρμογή στατιστικών μεθόδων για την ανάδειξη αιτιωδών συσχετίσεων. Στο πλαίσιο της κριτικής που αναπτύσσεται, τονίζονται η ρευστότητα και η προσωρινότητα που αναπόφευκτα χαρακτηρίζουν τα αποτελέσματα.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ποιοτική μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης. Επισημαίνονται οι διαφορές που τη χαρακτηρίζουν σε σχέση με την ποσοτική έρευνα και σχολιάζονται οι καταβολές της μεθόδου στη θεωρητική προσέγγιση της συμβολικής διαντίδρασης. Επίσης, εξηγείται με ποιο τρόπο συμβάλλει, στο πλαίσιο και αυτής της μεθόδου, η ίδια η ερευνητική διαδικασία στη διαμόρφωση των κοινωνικών καταστάσεων και στην κατασκευή των δεδομένων. Στο έβδομο κεφάλαιο περιγράφεται η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου για τη μετατροπή ποιοτικού υλικού σε ποσοτικά δεδομένα και αναδεικνύονται οι ομοιότητες που φέρει, όσον αφορά τη λογική που τη διέπει, με την εφαρμογή του τυποποιημένου ερωτηματολογίου. Στο όγδοο κεφάλαιο υπογραμμίζεται η σημασία της χωροχρονικής διάστασης στην ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με το ένατο κεφάλαιο, στο οποίο εξετάζονται συνοπτικά τα δεοντολογικά ζητήματα που ενδέχεται να αντιμετωπίσει ο ερευνητής κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Στη διαμόρφωση αυτού του βιβλίου συνέβαλαν με τον δικό τους τρόπο οι φοιτητές που παρακολούθησαν τα μαθήματα και τα σεμινάρια μεθοδολογίας και μεθόδων και τεχνικών που δίδαξα αρχικά στο Πανεπιστήμιο Concordia του Καναδά, στη συνέχεια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, όπου συνεχίζω να διδάσκω έως σήμερα, καθώς και στο Institut d'Études Politiques de Paris. Οι ερωτήσεις και οι παρατηρήσεις τους ήταν μια συνεχής πρόκληση για νέες αναζητήσεις και προβληματισμούς.

Ένα σημαντικό μέρος του βιβλίου (κεφάλαια 1 και 6 έως 8) διαμορφώθηκε κατά την παραμονή μου με ερευνητική υποτροφία στο London School of Economics. Ευχαριστώ θερμά τον Simon Duncan και την Jan Stockdale για την ουσιαστική υποστήριξη που μου παρείχαν.

Σε αυτή τη διευρυμένη έκδοση του βιβλίου κρίθηκε σκόπιμη η προσθήκη νέου κεφαλαίου σχετικά με τα δεοντολογικά ζητήματα και διλήμματα που αντιμετωπίζει ο ερευνητής κατά τη διάρκεια της έρευνας. Το κεφάλαιο εστιάζει κυρίως στους δεοντολογικούς κανόνες που αφορούν τις υποχρεώσεις του ερευνητή απέναντι στους συμμετέχοντες στην έρευνα, και αναδεικνύει τα ιδιαίτερα προβλήματα που έχουν ανακύψει με τη χρήση του διαδικτύου για τη συγκέντρωση ερευνητικού υλικού. Για τη διευκόλυνση του αναγνώστη έχει αλλάξει η διάρθρωση του βιβλίου κυρίως σε ό,τι αφορά τη συζήτηση για την αιτιώδη συσχέτιση, με αυτούσιο πλέον κεφάλαιο για τη λογική του πειράματος και τους πειραματικούς σχεδιασμούς, αλλά επίσης το όγδοο κεφάλαιο για την ιστορική και συγκριτική διάσταση στην έρευνα. Σε όλα σχεδόν τα κεφάλαια έχει προστεθεί σχολιασμένη σχετική βιβλιογραφία στο τέλος και έχει ληφθεί υπόψη η τρέχουσα συζήτηση σε ειδικά θέματα με νέες βιβλιογραφικές παραπομπές. Ο επίλογος ολοκληρώνεται με αναφορά στις εξελίξεις που υποστηρίζουν τη συνθετική συνδυαστική προσέγγιση στην έρευνα και, ως εκ τούτου, συμπίπτουν με τη βασική θέση που αναπτύσσεται και υποστηρίζεται σε όλη την έκταση του βιβλίου.

Ελπίζω ότι η ανανεωμένη αυτή έκδοση θα αποτελέσει για τον αναγνώστη πράγματι μια βελτιωμένη εκδοχή του βιβλίου και θα του επιτρέψει να αποκτήσει τις απαραίτητες γνώσεις σχετικά με τη διαδικασία της κοινωνιολογικής έρευνας, αλλά κυρίως να τον ευαισθητοποιήσει στα ιδιαίτερα προβλήματα που τη χαρακτηρίζουν.

Νότα Κυριαζή
Αθήνα, 2011